

Проблемні питання кримінального провадження у формі приватного обвинувачення в кримінальному процесі України

І.В. Тарасова

кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Університет економіки та права «КРОК»

Порушено питання про необхідність подальшого вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України 2012 р., особливо в частині нормативного регулювання здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення.

Ключові слова: обвинувачення, державне обвинувачення, приватне обвинувачення, потерпілий, права потерпілого.

Поднят вопрос о необходимости дальнейшего совершенствования Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 г., особенно в отношении нормативного регулирования осуществления уголовного производства в форме частного обвинения.

Ключевые слова: обвинение, государственное обвинение, частное обвинение, потерпевший, права потерпевшего.

In the rest of this article rises the question of the need for further improvement of the Criminal Procedural Code of Ukraine from 2012. Especially in relation to the implementation of regulatory criminal proceedings in the form of private prosecution.

Keywords: The prosecution, public prosecution, private prosecution, victim, victim's rights.

Постановка проблем

Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012р. докорінно змінив порядок і принципи здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, але при цьому й досі в законодавстві існують певні проблеми, які не врегульовані та недостатньо висвітлені в науковій літературі, такі як не чіткість термінів та їх визначень, права та статус потерпілого під час здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Науковому дослідженню поняття та сутності обвинувачення присвятили праці радянські та сучасні вітчизняні вчені: П.М. Давидов, В.Г. Дасв, В.В. Дорошков, В.С. Зеленецький, П.С. Елькінд, І.В. Рогатюк, М.С. Строгович, В.Я. Тацій та інші. Приватне ж обвинувачення стало предметом дослідження О.В. Єні, К.Ф. Гуценка,

О.Б. Комарницької, Н.В. Малярчука, С.І. Перепелиці, О.Г. Яновська та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Реформа радянської системи кримінального судочинства в Україні розпочала своє реальне здійснення з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України у 2012 р. (далі – КПК України 2012 р.). На жаль, КПК України 2012 р. має низку суттєвих недоліків, які потребують змін чи більш детального унормування, наприклад, поняття заявника-юридичної особи або регулювання порядку кримінального провадження у формі приватного обвинувачення [1]. Існуючий раніше процесуальний порядок провадження в справах приватного обвинувачення зазнав у КПК України 2012 р. кардинальних змін, однак зі зміною назви та віднесення норм, присвячених цим питанням, до окремої глави, залишилося багато проблемних аспектів, розглядові яких присвячено цю статтю.

Формулювання цілей статті

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України від 2012р. докорінно змінив порядок і принципи здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, тому існує недостатність висвітлення в науковій літературі цих питань, що у свою чергу спонукає до ретельного дослідження вказаної тематики за чинним кримінальним процесуальним законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Суттю кримінального процесу є кримінально-процесуальні правовідносини, які зводяться до обвинувачення особи у здійсненні незаконних, протиправних діянь. Специфічною особливістю кримінально-правових відносин, ураховуючи їх публічно-правове начало, є активна участь уповноваженої державою особи на всіх стадіях кримінального провадження [2]. Однак так було не завжди, оскільки в Україні, на ранньому етапі розвитку держави кримінальний процес мав форму приватно-позовну і будувався подібно до цивільного процесу. На той час існував загальний позовний порядок для всіх спорів, тому кримінальне обвинувачення мало форму приватного, відтак справа починалася та проводилася без участі представника держави. З розвитком держави виникла необхідність реформування системи публічних і державних органів, зокрема суд перестав бути громадським органом. Він набув статусу державного органу із власною структурою та повноваженнями, крім того держава створила спеціальні органи для здійснення розслідування злочинів (органи досудового розслідування) і доведення винуватості особи в суді (прокуратура). Обов'язок здійснення правосуддя держава повністю взяла на себе, так здійснення обвинувачення у злочинах набуло форми державного [3].

На сьогодні науковці визначають форму кримінального процесу в Україні як змішану. Однією з характеристик сучасного кримінального процесу в Україні є те, що законодавством закріплено норми, які ре-

глюють існування одночасно двох форми обвинувачення [4]: державного – яке ініціюється за повідомленням заявника, потерпілого, слідчим, прокурором і підтримується прокурором, та приватного (позивну) – яке ініціюється лише потерпілим, але підтримується прокурором та/або потерпілим. Визначення, до якої форми, державної чи приватної, відноситься те чи інше правопорушення здійснюється спеціально уповноваженою державою особою (слідчим, прокурором) після визначення його кваліфікації. Крім того, законодавство України передбачає можливість зміни форми обвинувачення в процесі здійснення кримінального провадження, за умови зміни кваліфікації кримінального правопорушення [4].

Поняття державного обвинувачення зафіксовано у п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України 2012 р. «Визначення основних термінів», а саме: «державне обвинувачення – процесуальна діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» [1]. Однак це визначення не повне, оскільки уповноважена державою особа (слідчій, прокурор) формує зміст обвинувачення на більш ранніх стадіях у процесуальних документах. Найбільш значимими, з точки зору кримінального процесу, є письмове повідомлення про підозру та обвинувальний акт. Таким чином, державне обвинувачення здійснюється не лише прокурором і не лише на стадії судового розгляду. Роз'яснення змісту терміна «приватне обвинувачення» кримінальним процесуальним законодавством не надано. Термін «кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення» законодавець використовує у Главі 36, ст. 477 КПК України 2012 р. «Поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення» і в ст. 340: «Відмова від підтримання державного обвинувачення» [1].

Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, на нашу думку, за законодавством України має два види: 1) приватно-публічне – розпочате за влас-

ною заявою потерпілого від кримінального правопорушення у випадках вчинення кримінального правопорушення певної кваліфікації, визначеної державою; 2) публічно-приватне – перейняте потерпілим під час судового розгляду кримінального провадження після відмови держави від підтримання державного обвинувачення. Обвинувачення згідно з визначенням п. 13 ст. 3 КПК України 2012 р. – це «твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, висунуте в порядку, встановленому цим Кодексом» [1]. Виходячи з формулювання поняття «обвинувачення» про кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення можна говорити лише в разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення перед судом і продовження підтримання обвинувачення потерпілим самостійно.

До цього розуміння нас привело таке: у ст. 477 КПК України 2012 р. кримінальне провадження визначається як провадження, що може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо певного кола кримінальних правопорушень, вичерпний перелік яких наведено у КПК України [1]. Але згідно з буквою закону поняття «кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення», надане у ст. 477 КПК України, не відповідає іншим положенням кримінального законодавства, оскільки не враховує потенційну можливість кожного кримінального провадження, за участю потерпілого, перейти в площину приватного обвинувачення [5]. Саме тому ми згодні з думкою науковців про те, що це дає привід стверджувати, що законодавче регулювання зазначеного інституту насправді охоплює два напрями:

а) здійснення досудового розслідування та судового розгляду щодо окремо визначеного переліку кримінальних правопорушень, віднесених до категорії «кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення», так у КПК України 2012 р. запропонований порядок фактично відродив приватно-публічне провадження, що здійснюється в публічному порядку [5,

с. 182], тому його слід визначати як кримінальне провадження у формі приватно-публічного обвинувачення;

б) здійснення судового розгляду кримінальних проваджень, які набули форми приватного обвинувачення вже в судовому розгляді в силу відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення за умови згоди потерпілого в подальшому підтримувати обвинувачення самостійно, що є публічно-приватним обвинуваченням [6].

Розглянемо більш детально види кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Законодавець визначає особливості порядку провадження щодо справ приватно-публічного обвинувачення відносно суб'єктів ініціювання здійснення такого кримінального провадження і видів злочинів (переважно невеликої тяжкості або середньої тяжкості). Інші особливості здійснення досудового розслідування та судового розгляду законодавством не передбачені.

Згідно з ч. 1 ст. 477 КПК України 2012 р. розпочинається офіційне кримінальне провадження в загальному порядку, тобто за ч. 2 ст. 214 з реєстрації в Єдиному реєстрі досудових розслідувань право вносити дані до ЄРДР має лише спеціально уповноважена державою особа [1]. Саму заяву потерпілого про кримінальне правопорушення законодавець передбачає лише як законний привід для початку досудового розслідування, інші процесуальні документи, які містять формулювання обвинувачення, повинні бути ті ж самі, що й для кримінального провадження у формі державного обвинувачення – письмове повідомлення про підозру (ст. 277 КПК України 2012 р.) та обвинувальний акт (ст. 291 КПК України 2012 р.), які складаються лише спеціально уповноваженою особою з дотриманням процесуальної форми [7]. Таким чином, держава бере на себе обов'язок розслідування кримінального правопорушення та доведення винуватості особи, потерпілий не має права самостійно здійснювати процесуальні дії та підтримувати обвинувачення перед судом без проведення всіх процесуальних дій у

порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством.

Виходячи з тлумачення норм Кримінального процесуального кодексу України необхідною умовою здійснення органами досудового розслідування кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є очевидність характеру вчиненого кримінального правопорушення та спричинення реальної шкоди конкретній фізичній або юридичній особі [7]. Крім того, на нашу думку, очевидним і безспірним повинен бути факт того, що потерпілому відома особа, яка вчинила кримінальне правопорушення (суб'єкт злочину), особливо у випадках, визначених у п. 2, п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК України 2012 року.

Однією з суттєвих прогалин у регулюванні кримінального провадження у формі приватного обвинувачення (приватно-публічного) в законодавстві України є відсутність визнання процесуального статусу потерпілого, у цих кримінальних провадженнях, як приватного обвинувача, та не надання йому у зв'язку з цим додаткових процесуальних прав. Також КПК України 2012 р. не покладає на потерпілого обов'язку збирання доказів навіть у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Предмет доказування в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення є загальним, у нього входять всі обставини, що визначені в ст. 91 КПК України 2012 р. без визначення додаткових, або спеціальних обставин, що повинні бути встановлені та доведені в цій категорії справ.

На нашу думку, зважаючи на те що ініціювання кримінального провадження у формі приватного обвинувачення є виключним правом особи, що зазнала шкоди, необхідно доповнити Главу 36 КПК України 2012 р. статтею 478-1: «Права та обов'язки потерпілого в кримінальному провадженні у формі приватно-публічного обвинувачення», у якій в ч. 1 визначити додаткові права потерпілого, яких він набуває у зв'язку зі здійсненням кримінального провадження у формі приватного обвинувачення, а саме: право відкликати заяву про вчинення правопо-

рушення до виходу суду до нарадчої кімнати; право збирати та подавати докази на підтвердження винуватості особи; право на укладання угоди про примирення; право самостійно або за допомогою представника підтримувати кримінальне приватне обвинувачення в суді; право на відшкодування шкоди шляхом подачі цивільного позову та інші права, передбачені ст. 56 КПК України 2012 року.

Відносно визначення обов'язків потерпілого варто погодитися з думкою О.Г. Яновської про те, що «потерпілий зобов'язаний під час підготовчого провадження в суді висловити свою позицію стосовно пред'явленого обвинувачення та свого бажання безпосередньо брати участь у судовому розгляді. При цьому, з огляду на можливість притягнення потерпілого до кримінальної відповідальності за дачу завідомо неправдивих свідчень, участь потерпілого в судовому розгляді кримінального провадження видається обов'язковою. Поширене на практиці судове слухання за відсутності потерпілої особи є проявом порушення принципу змагальності» [8, с. 243]. Тому в ч. 2 ст. 478-1 необхідно зазначити, що участь потерпілого повинна бути обов'язковою під час судового розгляду кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, незалежно від того, чи підтримує прокурор обвинувачення.

Говорячи про кримінальне провадження у формі приватно-публічного обвинувачення, хочеться підкреслити необхідність у виправленні таких недоліків, пов'язаних з обмеженням прав неповнолітніх, недієздатних чи обмежено дієздатних потерпілих. Ідеться про те, що у випадках коли кримінальне правопорушення кваліфікується як кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення, але безпосереднім потерпілим є неповнолітній, наприклад, над дитиною знущається повнолітній (ст. 126 КК України 2012 р. про умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій без обтяжуючих обставин), він відмовляється подавати заяву до міліції (іноді в силу вікових особливостей, іноді із страху, що буде

гірше), то батьки – законні представники, не мають права подавати заяву про вчинення кримінального правопорушення. На практиці це закінчується примушенням неповнолітнього написати заяву власноруч, що спричиняє ще більшу психологічну травму дитини. Тому з метою захисту прав неповнолітнього потерпілого необхідно надати право законним представникам подавати заяву про вчинення кримінального правопорушення для початку кримінального провадження у формі приватно-публічного обвинувачення. Це також стосується інших категорій осіб, які мають право, згідно зі ст. 59 КПК України 2012 р. на участь у кримінальному процесі їх законних представників. Тому пропонуємо в ч. 1 ст. 477 КПК України 2012 р. внести доповнення: після слів «лише на підставі заяви потерпілого» додати слова «або законними представниками потерпілого».

Стосовно кримінального провадження у формі публічно-приватного обвинувачення, тобто після відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення перед судом, законодавством визначається взагалі лише те, що це має місце бути. Кримінальний процесуальний кодекс закріплює, що в разі, коли потерпілий приймає на себе підтримання обвинувачення, кримінальне провадження за відповідним обвинуваченням набуває статусу приватного і здійснюється за процедурою приватного обвинувачення [1, ст. 340]. Відтак у судовому розгляді будь-яке кримінальне провадження, де є потерпілий, незалежно від належності кримінального правопорушення за кваліфікацією до переліку пунктів 1-3 ч. 1 ст. 477 КПК України 2012 р., може набути статусу справи приватного обвинувачення. Обов'язковою умовою є офіційна відмова прокурора від підтримання державного обвинувачення перед судом, а потерпілий (особа, яка має процесуальний статус потерпілого) висловив згоду на підтримання обвинувачення [6]. Разом з цим виникає багато запитань, наприклад, чи мають право близькі родичі померлого, які отримали процесуальний статус потерпілого в кримінальному провадженні, підтримувати обвинувачення,

якщо прокурор відмовляється? Що є процедурою приватного обвинувачення в судовому розгляді? Оскільки згідно з нормами глав 28, 36 КПК України 2012 р. особливостей процедури проведення судового розгляду кримінального провадження у формі приватного обвинувачення не передбачено [1]. Крім того, ч. 4 ст. 340 КПК 2012 р. вказує на право потерпілого, який погодився підтримувати обвинувачення в суді, користуватися всіма правами сторони обвинувачення під час судового розгляду [1], але його процесуальний статус при цьому не змінюється. Насправді, потерпілий все одне не набуває прав прокурора, а саме: право змінювати обвинувачення в суді (ні кваліфікацію, ні обсяг); висувати додаткове обвинувачення; заключати угоду про визнання винуватості; вимагати докази; подавати клопотання про обрання, зміну чи скасування запобіжних заходів. Це, на нашу думку, є правильним, оскільки потерпілий здебільшого не має спеціальної вищої освіти і не має права визначати кваліфікацію кримінального правопорушення, навіть висловлювання адвоката-представника потерпілого щодо кваліфікації кримінального правопорушення є лише власною думкою представника потерпілого, а не офіційним формулюванням обвинувачення. Згідно з нормами кримінального процесуального законодавства в Україні офіційно обвинувачення в кримінальному процесі має право формулювати лише держава в особі спеціально уповноважених службових осіб.

Врегулювання цих питань вбачається обов'язковим і потребує більш детального розгляду й аналізу в подальшому, оскільки навіть у науковій літературі їм не приділено належної уваги. Найбільш обговорюваною в науковому колі є тема прав потерпілого, особливо пропозиція про надання йому у справах приватно-публічного обвинувачення та/або публічно-приватного обвинувачення права на отримання правової допомоги за рахунок держави [8, с. 243]. Однак, на нашу думку, це не є припустимим, оскільки порушує конституційні принципи та принципи кримінального процесу, а саме: право на захист забезпе-

чується особі саме від необґрунтованого та/або незаконного обвинувачення, і не має значення, державне воно чи приватне. Держава не повинна оплачувати роботу обвинувача, якщо вона (держава) не згодна із суттю обвинувачення – згоду держави на притягнення особи до кримінальної відповідальності висловлює інститут прокуратури, як єдиний орган, що має право на підтримку державного обвинувачення. Тому якщо потерпілий вважає за необхідне продовжувати кримінальне провадження після того, як прокурор відмовився від підтримки державного обвинувачення, то це є його приватною справою і правову допомогу він повинен шукати самостійно та за власний рахунок, як у цивільному судочинстві.

Повертаючись до визначення термінів у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, на нашу думку, можна сформулювати таке визначення: кримінальне приватне обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою кримінального правопорушення, перелік яких визначено у ст. 477 КПК України, висунуте особою, яка безпосередньо зазнала шкоди від кримінального правопорушення чи її законним представником та/або яка має право самостійно чи через її представника, законного представника доводити його перед судом.

Наявність у національному кримінальному процесуальному законодавстві норм, які регулюють здійснення обвинувачення у формі приватного на одному рівні з державним свідчить про розвиненість свободи особистості в державі. Тим самим підкреслюється право особи визначити, чи бажає вона притягнути особу до кримінальної відповідальності самостійно, без втручання держави. Крім того, як зазначає І.В. Рогатюк, ведучи мову про право потерпілого та його представника вимагати продовження судового розгляду та підтримання обвинувачення, чітко бачимо в цьому положенні принцип диспозитивності українського кримінального процесу, оскільки урівнюється положення публічного і приватного обвинувача [9, с. 59], що, безумовно, є прогресивним на-

прямом розвитку кримінального процесу в Україні.

Висновки

З огляду на зазначене вище можна зробити висновки, що кримінальне процесуальне законодавство, яке регулює провадження у формі приватного обвинувачення, потребує суттєвого доопрацювання. По-перше, Главу 36 КПК України 2012 р. слід назвати «Кримінальне провадження у формі приватно-публічного обвинувачення» та визначити, що це є особливий порядок кримінального провадження, при якому кримінальне провадження розпочинається за власною заявою потерпілого від кримінального правопорушення чи його законного представника, у випадках вчинення кримінального правопорушення певної кваліфікації, визначеної державою. Інший вид кримінального провадження у формі публічно-приватного обвинувачення слід закріпити у ст. 340-1 КПК України 2012 р., який полягає в доведенні потерпілим чи його законним представником перед судом кримінального приватного обвинувачення з метою забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення в разі відмови прокурора підтримувати державне обвинувачення. Здійснення досудового розслідування в обох видах кримінального провадження у формі приватного обвинувачення відбувається за загальними правилами проведення досудового розслідування, визначеного в розділі III КПК України 2012 року. У стадії судового розгляду порядок здійснення розгляду кримінальних проваджень цієї категорії не відрізняється, окрім того, що потерпілий набуває певних прав обвинувача та має право самостійно підтримувати обвинувачення або разом з прокурором, якщо останній не відмовляється від підтримки обвинувачення в суді. Наголосимо, що набуття потерпілим процесуального статусу приватного обвинувача повинно бути обов'язково нормативно закріплене в Кримінальному процесуальному кодексі України незалежно від виду кримінального приватного обвинувачення.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012р., редакція від 31 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України, 2013. – № 9-10, № 11-12, №13. – С. 88.
2. Назаров В. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. – вид. 2-ге, доп. і переробл. / В. В. Назаров, Г. М. Омелянченко. – К. : Атіка, 2007. – 584 с.
3. Калиновский К. Б. Основные виды уголовного судопроизводства : Учебное пособие / К. Б. Калиновский. – СПб. : Издательство юридического института, 2002. – 63 с.
4. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленко, Л. Д. Удалової. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 544 с.
5. Перепелиця С. І. Правова природа кримінального провадження у формі приватного обвинувачення та її регламентація за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / С. І. Перепелиця // Право і безпека. – 2012. – № 4. – С. 180-185.
6. Єні О.В. Деякі аспекти кримінального провадження у формі приватного обвинувачення / О.В. Єні // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 134 -139.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – Т. 2. – 664 с.
8. Яновська О.Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / О.Г. Яновська // Часопис Київського університету права. – 2013. – №1. – С. 242-245.
9. Рогатюк І. В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : монографія / І. В. Рогатюк. – К. : Атіка, 2006. – 159 с.